

Tóth-Barbalics Veronika

KONZERVATÍV FOLYÓIRAT A KÖZÉPOSZTÁLYNAK A *Napkelet* történetének vázlatja

1. Létrejöttje, célkitűzései

Szabó Dezső 1923-ban *Levél Tormay Szézsilnek* című pamfletjében a *Napkelet* indulását így „üdvözölte”: „A legmaterialisabb orgánium, amelyet nyomdászok valaha kinyomtattak. Soha még emberi írás nem tagadta ilyen plauzibilisen a szellem létezését, mint a horváthjánosság ez újabb felhemzsege [...] Ön az [...] úri magyar középosztálynak adja az Önök hazafias kereszténymázú irtóztatós tehetségtelenségeit, és elhitei velük, hogy ez a hazafiság, kereszténység és művészet”. A *Napkelet* máig nem nyert indulatoktól mentes, átfogó értékelést a kutatásokban. Az 1923–30 között évente 10, majd 24 alkalommal, 1930-tól 1940 augusztusáig havonta megjelenő folyóiratra a kortársak egy része és az utókor is hajlamos volt mint dilettáns ellen-Nyugatra tekinteni. Ilyen hozzáállás mellett fel sem merült, hogy a hivatalos kultúrpolitika kezdeményezésére és támogatásával életre hívott folyóirat bármiféle építő célkitűzést képviselt volna, holott megalapítása szervesen illeszkedett gróf Klebelsberg Kuno kultúrpolitikai koncepciójába. Különösen a középosztály szellemi igényeinek kielégítésére illetve fejlesztésére irányuló törekvéseihez, a kulturális decentralizációhoz (a vidék tudományos-kulturális életének fellendítéséhez) és a történelemtudományhoz mint nemzeti feladatot betölteni hivatott diszciplínához kapcsolódott, valamint a produktív-aktív-konstruktív embertípus kialakítására vonatkozó programjába is illeszkedett. Klebelsbergben már miniszterre kinevezése előtt felvetődött egy elképzelései közvetítésére alkalmas, hangsúlyozottan keresztény és nemzeti szellemű folyóirat megalapítása.¹

A folyóirat alapításában Klebelsberg mellett Tormay Cécile, Horváth János, Szekfű Gyula, valamint Pauler Ákos és Zichy Rafaelné vett részt. „Én három szellemi terméket ismerek, mely a keresztény irányzatot méltóképpen kifejezésre hozta, úgymint a Te Három nemzedéked, Tormay Cecile Bujdosó könyvét és azután [...] Horváth János Aranytól Ady-ig című füzetét” – olvashatunk a főmunkatársak kiválasztásának szempontjáról Klebelsberg Szekfű Gyulát közreműködésre felkérő levelében.² Tormay Cécile *Bujdosó könyvében* azon meggyőződésének adott hangot, hogy a háborús vereséghez, az őszirózsás forradalomhoz és a tanácsköztársasághoz a „zsidók” dominálta szabadkőművesség és a liberális sajtó összeesküvése vezetett, és Magyarország helyes útra terelését a magyar

¹ Lásd Klebelsberg leveleit Zichy Rafaelnének 1921/22-ben: *Magyar leveleskönyv*, II., szerk. Balogh József – Tóth László, kiad. H. Balázs Éva, Corvina, Budapest, 2001 [a 1941-es kiad. reprintje], 496–501; TÓTH-BARBALICS Veronika: *A Napkelet megalapítása*, Magyar Könyvszemle 2004/3., 238–256.

² Klebelsberg levele Szekfűnek, Budapest, 1921. július 23. Idézi DÉNES Iván Zoltán: *A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*, Akadémiai, Budapest, 1976, 140–141.

úri eredetű középosztálytól remélte.³ Műfaját és hangnemét tekintve is különbözik Horváth János írása, de a *Bujdosó könyvhöz* hasonlóan az *Aranytól Adyig* is magán viseli a háborús vereség következményeinek sokkját, amely felerősítette a szerzőnek a Nyugat folyóirattal szembeni ellenérzéseit. Horváth úgy vélte, hogy Arany János halálát követően új irodalmi irány indult, s ez szakadást idézett elő az irodalmi élet és a közönség körében. Az új irányt, amelytől elvitatott minden pozitív célkitűzést, a Nyugattal azonosította. A Nyugatról itt mint „zsidó és hangsúlyozottan filozemita írók csoportosulása”-ról írt Horváth,⁴ aki egyébként kritikáiban és tanulmányaiban származás alapján történő kategorizálást elutasította.⁵ Szekfű Gyula is a hagyomány elvesztésére, a tradíció megtagadására vezette vissza az összeomlást. A liberalizmusban, a polgári fejlődés és a tőkés gazdaság teremtette viszonyokban látta a nemzeti tragédia felelőseit. Az újrakezéshez szükséges eszményekért a reformkorig nyúlt vissza. A zsidósághoz való viszonyát is modernitásellenessége határozta meg: nem a zsidóságot tekintette ellenségnek, hanem azt a szellemet, amit – nézete szerint – az ipari termelés, a kereskedelem és a nagyvárosi kultúra területén meghonosítottak. Horváthtól és Szekfűtől távol állt a zsidóság elleni indulatkeltés, de említett műveik hozzájárultak a „zsidó szellemiségre” vonatkozó sztereotípiák rögzüléséhez.

Zichyné jelentős összegű adományával, további arisztokrata támogatók megnyerésével vett részt a folyóirat alapításában, és Klebelsberg alelnöksége mellett a Magyar Irodalmi Társaság elnöki posztját is vállalta. Pauler Ákos filozófust Zichyné hívta meg, hogy legyen a MIT másik alelnöke, és tanácsaival eleinte segítse a folyóiratot.

Az alapítók társadalmi és művészeti téren egyaránt a szerves fejlődés mellett tettek hitet, a nemzeti múltban megtalált értékek megőrzésének, felélesztésének fontosságát hirdették, elutasították a baloldali eszméket, a liberalizmust és a jobboldali radikalizmust. A '20-as évek elején a háború és a forradalmak után a magyar középosztályon elhatalmasodott szellemi kiüttlanság-érzésből való kilábaláshoz kínált alternatívát az új miniszterelnök, Bethlen István „konzervatív reform” névvel jelölt koncepciója. Bethlen és szellemi támogatói (köztük Klebelsberg) elhatárolódtak a forradalmaktól, de tudták, hogy az 1918 előtti állapotokhoz visszatérni nem lehet. A *konzervatív* jelző a nemzeti hagyományokra építést hangsúlyozta, s a társadalmi struktúrából már az I. világháború előtt kialakult erőt, mely a művelt középosztályt kívánta hatalomra juttatni.

A folyóirat programját az első számban Tormay Cécile és Horváth János foglalták össze. Tormay írása, a *Séta a szentmihályi parkban* a Klebelsberg által alapvetőnek tartott művek gondolatait visszhangozta, s kifejezte a folyóirat szándékát, hogy a művészet eszközével segítse elő a „határaitól és fegyvereitől megfosztott” nemzet megújulását. Horváth *Új közízlés felé* című cikkében felvázolta, hogy milyennek kell lennie a feladat teljesítésre alkalmas irodalomnak és az annak értékeit befogadó közízlésnek:

³ TORMAY Cécile: *Bujdosó könyv*, II. *Proletárdiktatúra*, Gede, Budapest, 2003 [reprint], 385.

⁴ HORVÁTH János: *Aranytól Adyig*, Pallas, Budapest, [1921], 45.

⁵ Lásd HORVÁTH János: *Fajkérdés az irodalomban*, Minerva 1922, 364.

Az alap nem lehet más mint a legutóbbi nagy összefoglalás: a Petőfi–Arany korszaké; az új pedig, bárminő legyen, kollektív tulajdonná csak az esetben válhat, ha e széles alapra hulladoz alá. [...] E folyóirat szívvel-lélekkel óhajtja, s akarja egy új magyar közlés kizsendítését; a történelmi folytonosság elvét sérthetetlennek proklamálja; s bármit hozzon a jövő irodalmi ízlésben, s annak minden feltételében magyar gyökérűség, s magyar közösség elvét hirdeti. [...] Az alap, amelyet kijelöltünk, az egyedüli lehetséges alap.⁶

Ez az elképzelés illeszkedett Horváth nemzeti klasszicizmusról vallott irodalomtörténeti felfogásához, mely szerint „a klasszicizmus [...] több volt pusztán ízlési formánál. Ihletője a történeti magyarság kifejtett erkölcsi öntudata, irodalma pedig a magyar szellem kvintesszenciájának művészi megnyilatkozása volt”.⁷ A folyóiratnak két célcsoportja a vidéki nőolvasók és az értelmiség tudományos elitje volt.⁸

Klebelsberg a későbbiekben a működés biztosításával, témák felvetésével vett részt a folyóirat életében. Szekfű és Pauler is hasonló szerepet töltött be, időnként véleményadással is segítettek Horváth segédszerkesztői munkáját. Tormay szerkesztővé felkérése mellett – politikai nézetein kívül – szólhatott ismertsége, melyet a Magyar Aszszonyok Nemzeti Szövetségének elnökeként 1918–19-ben ellenforradalmi agitációs tevékenységével szerzett, írói sikerei, társasági kapcsolatai, valamint a MANSZ apparátusa kínálta adminisztratív és hírverési lehetőség. Az író a szerkesztés mindennapi munkájában változó intenzitással működött közre, de haláláig végig felügyelte a folyóirat szellemiségét.

A Napkelet tehát, bár a „a Nyugat képviselte irányzat és szellem ellen”⁹ hozták létre, célkitűzései szintjén több volt ellen-Nyugatnál. A dilettantizmus bélyege sem süthető a folyóiratra, hasábjain fennállása folyamán végig jelentek meg színvonalas művek. Fő részeinek, a szépirodalmi, kritikai, szemle és értekező rovatok folyóiraton belüli súlya fennállása alatt többször módosult.

2. Horváth János segédszerkesztősége (1923–1925)

Az első időszakban az értekező próza és a kritikai rovatok voltak a legjelentősebbek. Filozófiai és művészettörténeti értekezések mellett sok történelmi tanulmány és forrásközlés jelent meg. Annak magyarázata, hogy a Napkeletben ekkora teret kapott a történelemtudomány, a keresztény nemzeti kurzus által a történetírásnak szánt szerepében rejlett. A Horthy-rendszer eszmekörének megalapozásakor merített történések és irodalomtörténések (elsősorban Szekfű és Horváth) munkáiból. A '20-as években a tör-

⁶ Napkelet 1923/1., 81–84.

⁷ HORVÁTH: *Aranytól Adyig*, 55.

⁸ Horváth János levele Szekfűnek, Budapest, 1922. július 9., Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának Kézirattára (a továbbiakban: EK Kt.), G 628/131.

⁹ Gróf Klebelsberg Kuno levele Szekfű Gyulának, Budapest, 1921. július 23. Idézi DÉNES: *I. m.*, 140–141.

ténetírás szoros kapcsolatban maradt a politikai-ideológiai étellel, ami Klebelsberg tevékenységére volt visszavezethető, ugyanis a Történelmi Társulat elnökeként kiemelt, a politikai szerepet meghaladó nemzeti feladatot tulajdonított a történelemtudománynak. Ezzel összezsengenek Szekfű Napkelet-beli sorai:

[...] közönségünk manapság, a történetileg kialakult dolgok naponkénti szétroppanásakor, ha nem akar vak lenni, kell, hogy szükségét érezze a történeti perspektívának, a történeti érzéknek [...] Büntetlenül nem távolodhatunk el attól az úttól, amelyen haladva az európai népek nemzeti öntudatukat és egységüket fenntartják.¹⁰

A tanulmányok tematikája tükrözi a történetírásban a '20-as években végbement hangsúly-áthelyeződést, amely az újkori magyar történelem kutatásának, illetve a Habsburgok oldalán politizáló, katolikus politikusok nemzeti szerepét elismerő alapállásnak az előtérbe kerülését jelentette. A módszertanban is átértékelés történt: a nagy összefüggések megjelenítésének szándéka involválta, hogy az adatfeltárás helyett a korszellem megjelenítésére összpontosítsanak a történeti tudományok.¹¹ A Napkeletben ekkor a szellemtörténeti irányzat olyan jeles képviselői publikáltak, mint Szekfű Gyula, Eckhardt Sándor, Pauler Ákos. Mellettük a folyóirat szerzői között találunk Horváth János több Eötvös Collegium-beli tanítványát (Barta János, Pais Dezső, Moravek Gyula), de más történetírói iskolához tartozó történészeket is (Domanovszky Sándor, Lukinich Imre).

A kritikai részben tudományos és szépirodalmi könyvismertetések és recenziók jelentek meg. A Napkelet ekkori bírálatainak közös vonása a folytonosság, a történeti hagyományok tisztelete, az organikus fejlődés gondolata, a tehetségkutató, ízlésnevelő attitűd és apolitikusság volt. Horváth kritikái mellett megfértek a vele némileg ellentétes nézetek is, például Alszeghy Zsolt, Dóczy Jenő, Rédey Tivadar, Tolnai Vilmos, Vajthó László és Farkas Gyula írásai. A hagyományörzést az újítással ötvöző irodalmi teljesítmények közül olyan nem élvonalbeli szerzők, mint Bartóky József és Vargha Gyula, továbbá a két papköltő, Mécs László és Sík Sándor műveit méltató kritikák mellett Áprily Lajos és Reményik Sándor lírája is elismerést nyert a folyóiratban. A kritikai és a tanulmány rovat az elszakított területek irodalmának és a vidéki írók bemutatásának nagyobb teret szentelt, mint a többi irodalmi lap. Horváth kritikusi működésében – melyről a Nyugat egyik vezérkritikusa, Schöpflin Aladár is elismeréssel szólt – az esztétikai és a világnézeti szempontok különválasztására törekedett: „Ahhoz [...], hogy a Nyugatról írjak, olyan alkalom kell, amelyben és feltétlenül fölöttük állok, s amelyben nekem, mindenféle világnézettől eltekintve, abszolút igazam van.”¹² A Napkelet ugyanakkor felszólalt a magyartalannak tartott, liberális vagy polgári radikális szerzők ellen, és az új közízlés ellenségeit látta az avantgárd irányzathoz tartozókban is. Kosztolányi és Babits műveiről viszont pozitív kritikák jelentek meg.

¹⁰ SZEKFŰ Gyula: *Történeti könyvek a nagyközönség számára*, Napkelet 1923/4., 360–361.

¹¹ Lásd GLATZ Ferenc: *Kultúrpolitika és szaktudomány, 1919–1931 (Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány)* = Uő.: *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet. 1867–1987*, Kossuth, Budapest, 1988, 136–143.

¹² Horváth levele Szekfűnek, Budapest, 1925. október 25., EK Kt. G 628/152.

A szépirodalmi rovat egyetlen színvonalú volt. Legnívósabb alkotásai Tamási Árontól, Áprily Lajostól, Reményik Sándortól, Mécs Lászlótól érkeztek. A Napkelet a határon túli magyar írók előtt a hazai folyóiratok közül elsőként nyitotta meg hasábjait. Az olvasóközönség megismerhette az alkotókat, erősítette a magyarság összetartozásának gondolatát egy olyan időszakban, amikor számos tényező ennek ellenében hatott. Tormay a lap indulásakor, majd a '20–30-as évek fordulóján (a Nyugaton belüli nézeteltérésekről értesülve) megpróbálta Kosztolányit és Babitsot munkatársul megnyerni.¹³ Ez nem sikerült, ahogy 1917–18-ban Horváth János Nyugatba csábítása is eredménytelen maradt.¹⁴

Az 1923–27 között a MIT kiadásában megjelent *A Napkelet könyvtára* sorozat szorosan kapcsolódott a folyóirat céljaihoz. A művelt közönségnek és a tanulóifjúságnak szánt kötetei között találunk antológiákat, tanulmánygyűjteményt, beszédgyűjteményt, életrajzi monográfiákat, nagy számban hazai és külföldi történelmi, vallás- és művelődéstörténeti források első magyar nyelvű kiadásait. A könyvek kisebb hányadát alkották a kortárs szépirodalmi alkotások. *A Napkelet lexikona*¹⁵ a műveltségterjesztésen kívül a magyar értékek lexikonba foglalását célozta.

Horváth János 1925 őszén távozott a folyóirattól. Döntését azzal indokolta, hogy a szerkesztés és az egyetemi munka mellett nem jut ideje tudományos tevékenységre.¹⁶ A folyóirattal való szakításában azonban szerepet játszhatott, hogy megelégedte a politikai megfontolásból érvényesített engedményeket. Tormay beavatkozásainál¹⁷ jobban zavarta a Napkeletet életre hívó személyek és intézmények felől érzett elvárás: „Igazi kritika csak akkor volna lehetséges, ha a f[olyó]irat az enyém lenne. Én u. i. független ember vagyok legalább oly értelemben, amilyenben C[écile] nem az.” Egy idő után már nem tudott azonosulni a lap arculatával: „sokat bosszant, hogy a f[olyó]iratot az én képemre szabottnak vélik általjában, s azt hiszik, nekem tetszik”.¹⁸ Felismerte, hogy megjelenő írásaihoz – szándéka ellenére – antiszemita konnotáció társulhat.¹⁹ Horváth azonban nemcsak a Napkeletben, de az új közízlés megvalósíthatóságában is csalódott. Erre utal az irodalmi élet szervezéséből való kivonulása, valamint egy 1927 júliusából származó levelének következő részlete:

Adyval s már jóval előtte az irodalom megszűnt a „nemzetinek” ancillája lenni, ami Bessenyeitől Aranyig volt. A „nemzeti” vegye ezt tudomásul és ne jajgasson, hanem vesse magát más, szűz területekre, vagy megfertőzött területek visszahódítására: parasztság, munkásság, zene, sport, cserkészlet, társadalom [...]. Az irodalom roman-

¹³ Tormay levelei Babits Mihálynak és Török Sophie-nak az OSZK Kézirattárának Babits-hagyatékában (Fond III/1309; Fond III/1209); Kosztolányi Dezsőnek az MTAK Kézirattárában (MS 4625/131.; MS 4625./135.; MS 4625./137.).

¹⁴ Horváth János és Schöpflin Aladár levelezése, kiad. Korompay H. János, Holmi 1997/7., 979.

¹⁵ *A Napkelet lexikona*, I–II., szerk. Kornis Gyula [és mások], MIT, Budapest, 1927.

¹⁶ Horváth levele Szekfűnek, Reinthal, 1925. augusztus 30., EK Kt. G 628/149.

¹⁷ Lásd Horváth levele Szekfűnek, Budapest, 1925. szeptember 20., EK Kt. G 628/150.

¹⁸ Horváth levele Szekfűnek, Budapest, 1925. október 10., EK Kt. G 628/151.

¹⁹ Lásd Horváth levelét Szekfűnek, Budapest, 1925. október 25., EK Kt. G 628/152.

tikus nagyrabecsülésével hagyjon fel s nyugodjék bele, hogy ott egyének marakodnak a koncert [...].²⁰

3. „Nem szabad a másik táborba száműzni a tehetségeket”²¹ (1926–1937)

A Napkelet történetének Horváth távozásától 1937-ig, Tormay haláláig tartó időszakát kettősség jellemezte: egyfelől az eredeti programhoz való ragaszkodás, másfelől az elbizonytalanodás; kritikai, művészeti és politikai tekintetben is útkeresés volt tapasztalható. A témák, elvi megközelítésmódok skálája bővült, miközben a folyóirat továbbra is megőrizte nemzeti, keresztény és konzervatív jellegét. A változásokban annak is szerepe lehetett, hogy az alapítók közül nemcsak Horváth, hanem Szekfű is kilépett, s 1931-ben Klebelsberg lemondásával a fő ideológus is távozott. Az anyagi nehézségek, amiket a gazdasági válság, majd a minisztériumi támogatás elapadása idézett elő, szintén a tartalmi prioritások átgondolását eredményezték. A segédszerkesztők személyében bekövetkezett változások is hozzájárultak a súlypontváltozásokhoz. Horváthot Hartmann János középiskolai tanár, irodalomtörténész, őt 1933-ban a színházi szakember Németh Antal követte, majd 1935-ben az író, műfordító Kállay Miklós foglalta el a posztot.

A '20-as évek második felétől megnőtt a folyóiratban a politikai színezetű írások száma. A Napkeletben először csak a hivatalos kultúrpolitikához fűződő szoros kapcsolat korábbiaknál is nyilvánvalóbb bizonyítékai tűntek fel. Klebelsberg 1928-ban felszólította a Napkelet munkatársait, fejtsek ki álláspontját a neonacionalizmus szépirodalmi, művészeti és a tudományos feladatairól;²² erre több írás reagált. Mivel a cikkek nagy része a már Klebelsberg által korábban megfogalmazott gondolatokat ismételte, kisebb hányaduk pedig Klebelsbergétől eltérő társadalomfelfogásból indult ki, nem segíthették elő a kérdés tisztázását.

A klebelsbergi kultúrpolitika termékének volt tekinthető a folyóirat 1929 elejétől megjelenő *Tudományos Élet* című rovata, melyet Eckhardt Sándor szerkesztett. Hírt adott tudományos művek megjelenéséről, valamint betekintést nyújtott a legjelentősebb hazai tudományos társaságok munkájába. Klebelsberg tudománypolitikai programjának szellemében járt el, amennyiben a nagyközönség általános kultúr szintjét emelte és a magyar szellemi értékeket tudatosította. A miniszter lemondása után a rovat rövidesen megszűnt.

A klebelsbergi politika igenlése helyébe csakhamar az új miniszterelnök, Gömbös Gyula politikájának dicsőítése lépett. 1933 januárjában Tormay Gömbös miniszterelnökségéről már mint a „nemzeti újjászületés korszakáról” írt.²³ Az első korszakban elképzelhetetlen lett volna, ami ekkor többször előfordult: aktuális külpolitikai eseményekhez kapcsolódó írások is megjelentek.

²⁰ Horváth levele Szekfűnek, Reinthal, 1927. július 8., EK Kt. G 628/156.

²¹ NÉMETH Antal: *Világnézet és irodalom*, Napkelet 1933/7., 473–477.

²² Gróf Klebelsberg Kuno levele a Napkelet szerkesztőjének, Napkelet 1928/3., 213–214.

²³ *Tíz év*, Napkelet 1933/1., 1.

A Napkeletben 1925 után módosult a közönségnevelés tartalma. Súlypontja az új magyar irodalmi közízlés kiforrásáról áthelyeződött az általános kulturális nívó emelésére. Ezt jelzi az olyan tájékoztató jellegű rovatok létrejötte, mint a hazai és külföldi folyóiratszemle, illetve a *Gépművészetek*, melynek *Film* alrovatában Németh Antal, *Rádió* alrovatában Kilián Zoltán által írt elemzések jelentek meg. Emellett figyelmet szenteltek a külföldi szépirodalomnak is. Boldizsár Iván, Dénes Tibor, Halász Gábor, Hamvas Béla, Just Béla, Kerecsényi Dezső, Szerb Antal, Sárkány Oszkár, Thurzó Gábor szemléi, kritikái és esszéi tájékoztattak a kortárs világirodalom új irányzatairól. A látóköri kiszélesedése részben a Klebelsberg-féle ösztöndíj-politika gyümölcse volt, hiszen a cikkek szerzőinek egy része egyetemi éveit alatti vagy után állami ösztöndíjjal külföldön tanult. Mellettük az új munkatársak között a középgenerációból ekkor is megtaláljuk a kor tudományos életének és művelődéspolitikájának jelentős alakjait, mint Hankiss Jánost és Kornis Gyulát. Tudományterületük elismert képviselői voltak a képzőművészeti és a zenei szemle vezetői, Genthon István, Hoffmann Edith és Prahács Margit, valamint a kritikai és tanulmány rovatban is publikáló filozófus és irodalomtörténész Fábrián István.

A fiatalabb generáció felé való nyitás a '20–30-as évek fordulójától volt megfigyelhető. Ekkor lettek a folyóirat munkatársai a szellemtörténészek fiatalabb nemzedékének tagjai: a történetfilozófus Joó Tibor, az irodalomtörténész Halász Gábor és Szerb Antal, akiket az utókor a Nyugat „esszéíró nemzedékéhez” sorol.

Ugyanakkor a szellemtörténettel – és Szekfűvel világnézetileg is – oppozícióban álló, a múlt protestáns és köznemesi vonatkozásaira összpontosító és a magyarság népi erejét, ennek értékét hangsúlyozó Mályusz Elemér, valamint a vele rokon szemléletű, neopozitivisták Hajnal István is jelen voltak.²⁴ A történelmi, művelődéstörténeti tanulmányok száma azonban fokozatosan csökkent. Ez összefüggésben lehetett azzal, hogy a '30-as évektől a történetírás ideológiai kulcstudomány szerepét más tudományágakkal, főleg a szociográfiával osztotta meg.

A '30-as években Napkelet nyitott a fiatal irodalmár- és tudósnevezék népi irányzatának képviselői felé is. Felkarolásuk a folyóirat munkatársiárából és útkereséséből fakadhatott, de elősegíthette, hogy a Gömbös-kormány programjában hangsúlyosan szerepelt a nemzeti erők koncentrációjának gondolata. A népi-falukutató mozgalom egyik bölcsőjének számító Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának több tagja, az irodalomtörténész Tolnai Gábor, a néprajzos és folklorista Ortutay Gyula, valamint az író és publicista Boldizsár Iván recenziókkal, esszékkel szerepeltek a folyóiratban. Az ugyancsak szociográfus Szabó Zoltán is ekkor vált munkatárssá: szépirodalmi kritikákat, tudományos könyvismertetéseket írt, itt tette közzé hozzászólásait a korabeli irodalmi vitákhoz. Ezek a fiatalok a népi mozgalom demokratikus szárnyához tartoztak.

A „keresztény és nemzeti irodalom” „korszerű életprogrammal töltve” – fogalmazta meg Németh Antal 1933-ban a Napkelet eszményét már idézett, *Világnézet és irodalom* című írásában. Ennek szellemében a népiek mellett két fiatal neokatolikus iro-

²⁴ Lásd ERŐS Vilmos: *A Szekfű–Mályusz vita*, Csokonai, Debrecen, 2000, 161–164.

dalmár: Rónay György és Thurzó Gábor is munkatárssá vált. Szabó Zoltán *A háború utáni fiatalság* című írásában az esszéíró nemzedék, a falukutató mozgalom, a neokatólikus írók és a Napkelet közötti kapcsolódási pontokat a magyarság kiteljesedésének keresésében valamint a liberalizmus és a kapitalizmus alkonyának hirdetésében találta meg.²⁵

Az útkeresés bizonyítéka volt, hogy a '20–30-as évek fordulóján a folyóirat munkatársai sorában találjuk Németh Lászlót. A Napkelet és Németh törekvései a hagyomány és az újítás arányát tisztázó és a magyar írók koncentrációját biztosító program megteremtésének igényében találkoztak. Hartmann János 1927-ben vezérkritikusnak hívta meg Németh Lászlót, ugyanis a kritikai rovat Horváth János távozása óta gazdátlanul állt, néhány tehetség időszakos jelenléte nem oldotta meg a problémát: hiányzott a rovat szellemi vezére. A folyóirat és Németh László együttműködését segítette, hogy azonos irányban tájékozódtak, hiszen az író is érdeklődéssel fordult az újkatólikus és neokonzervatív fiatal írók, majd a népi mozgalom felé. Németh ekkori elítélő véleménye a Nyugat szellemiségéről, ugyanakkor kezdeti jó viszonya Babitscsal elősegítette, hogy a Napkelet kapuja megnyíljon előtte. Miközben kezdetben más folyóiratokban (köztük a Nyugatban) is megjelentek írásai, nagy energiával vetette bele magát a Napkelet nyújtotta publikációs lehetőség kihasználásába. Kritikáiban az egyedi jegyek feltárásából igyekezett levonni következtetéseket, kizárólag a tehetséget, az esztétikai értéket figyelve mondott ítéletet. *Kritikai napló* című rovatában figyelemmel kísérte a külföldi irodalom kísérleteit, teljesítményeit. Az új áramlatokat abból a szempontból vizsgálta, hogy a magyar irodalom általános problémáira és saját írásművészetével kapcsolatos kérdéseire mennyiben kínálhatnak megoldást.

A Napkeletben 1927–29-ben megjelent esszéiben (*Ihlet és ügyesség, Faj és irodalom, Új reformkor felé, Népiesség és népiség, Nép és író*) a magyar nemzeti karakter mibenlétének, a hazai középosztály jövőjének és a magyar író feladatainak kérdéseire kereste a választ.²⁶ Itt fogalmazta meg először, hogy „meg kell teremteni a nép polgárosodó s a középosztály néppel érző elemeiből a magyar »tiers état«-ot”, s hogy „az integer Magyarországnál van egy sokkal szentebb jelszó, az integer magyarság”.²⁷ A származást mint bírálati szempontot elvető kritikáival szemben esszéi nem mentesek a később általa is túlzottan ítélt általánosításoktól. A „zsidóság” „idegen alkatot” és „idegen célt” képviselő szellemi befolyását a „tisztá művészet” és a „magyar faj”²⁸ védelme nevében eleinte a „teljes szakadás” elősegítésével akarta korlátozni. 1929-ben már differenciáltabban látta a kérdést, és a parasztságból felemelkedő új középosztály kiegyenlítő szerepét helyezte előtérbe.²⁹

²⁵ Napkelet 1933/8., 570–578.

²⁶ Vö. LACKÓ Miklós: *Egy szerep története = UÓ.: Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok*, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1996, 22 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 14.); KOCSIS Rózsa: *Mi-nőségesszémény Németh László szépírói műveiben*, Magvető, Budapest, 1982, 34 (Elvek és utak).

²⁷ NÉMETH László: *Új reformkor felé*, Napkelet 1928/7., 538.

²⁸ Faj alatt közös történelmi sors, közös nyelv és közös kultúra együttesét értve.

²⁹ Lásd MONOSTORI Imre: *A magyar zsidóság képe Németh László tanulmányaiban*, Hitel 2003/3., 95–103.

Németh László 1930 végén a Napkeletbe húzódott vissza, és a következő évben csak itt publikált. Témaválasztásában a magyar irodalmi élettől tüntetőleg elfordult, de a világirodalomról írva is a magyar irodalom megújításához keresett mintákat.³⁰ Hamarosan azonban világnézetének alakulása, irodalomszervezői, kultúrpolitikai elgondolásai túlléptek azon a határon, amit a Napkelet még képes volt elfogadni.³¹ A szakításra végül azért került sor 1931 tavaszán, mert Hartmann arra kérte, mondjon le Fenyő László és Gelléri Andor Endre – két nem a Napkelet gárdájához tartozó és zsidó származású író – műveiről szóló kritikáinak közléséről, amire Németh nem volt hajlandó.³² Távozása után a kritikai rovat élére nem került hozzá hasonló súlyú személyiség.

1926–37 között az irodalmi élet bővelkedett az alkotó és a külvilág kapcsolatáról, valamint a műalkotás és a faj-nemzet összefüggéséről szóló vitákban. A helyes írói magatartás, az alkotást és a világnézetet összekötő szálak, a mű és alkotója faji-nemzeti hovatartozása közötti összefüggés – ezek voltak a korabeli irodalmi közbeszéd legfontosabb visszatérő témái. A munkatársak az irodalmi életet foglalkoztató kérdések csaknem mindegyikéhez hozzászóltak, így hallatták hangjukat az írástudók közéleti szerepvállalásáról, a proletárművészetéről, a katolikus irodalomról, a transzilvánizmusról, a nemzeti karakterről szóló disputában, majd a Pap Károly *Žsidó sebek és bűnök* című könyve nyomán kibontakozó asszimilációs vitában is.

Németh László tevékenysége a szépirodalmi részhez is kapcsolódott. Novellái után 1929-ben itt jelent meg folytatásokban az *Emberi színjáték*, erkölcsi elveinek tisztázását dokumentáló regénye. Emellett rávette Tormayt, hogy „az ország rejtett erőinek” felkutatása érdekében hirdessen pályázatot. Ez azonban nem hozta meg a várt eredményt.

A Napkelethez kötődő írói gárda létrehozásának csődjével párhuzamosan felerősödött a folyóirat befogadó magatartása. A fiatalok azonban csak ideiglenesen és elvi elköteleződés nélkül csatlakoztak a folyóirathoz, a szépprózai résznek nem volt állandó szerzőgárdája. Az elbeszélések nagyrészt más rovatok állandó munkatársainak írásai voltak, illetve teljesen ismeretlen, csupán egy-egy mű erejéig szereplő szerzők jegyezték őket. A rovat súlyának csökkenését jelezte, hogy 1935-től nem jelent meg folytatásos regény a folyóiratban. A lírai rész képe kedvezőbb volt. Áprily, Mécs, Sík most is rendszeresen küldtek verseket. Új munkatárs volt a verseivel a Nyugatban is szereplő Juhász Géza és Nagy Méda, a fiatalabb korosztályból a parasztköltő Számadó Ernő és Jékely Zoltán. Megnőtt a külföldi szépirodalom aránya.

4. Jobbra vagy középre? (1937–1940)

A szerkesztést Tormay halála után Kállay Miklós vette át, ugyanakkor a korábbinál nagyobb befolyást gyakorolt a MIT nevében Zichy Rafaelné. Hangsúlyozták, hogy mivel a

³⁰ Vö. GREZSA Ferenc: *Németh László Tanú-korszaka*, Szépirodalmi, Budapest, 1990, 111.

³¹ Vö. NÉMETH László: *Ember és szerep = Uő. : Homályból homályba. Életrajzi írások*, I., Magvető–Szépirodalmi, Budapest, 1977, 344–346.

³² NÉMETH: *Homályból homályba*, I., 406.

„nemzetellenes törekvések kezdenek felocsúdni évtizedes letargiájukból”, ezért a Napkeletnek „újra fel kell vennie [...] a harcos attitűdöt”.³³ Zichyné a folyóirat olvasótáborának csökkenését azzal magyarázta, hogy a folyóirat „a nemzet szellemi és erkölcsi védelmének őrtornyából aláereszkedett és súlypontját a könnyedebb fajsúlyú szépirodalomra helyezte át”.³⁴ Kállay igyekezett az eddig is meglévő törekvéseket továbbvinni: művészi, kritikai és tudományos eszközökkel folytatott harcot ígért. Zichyné viszont „egy új magyar nemzeti közvélemény” kialakítását állította a törekvések középpontjába, közvetlenebbül kívánt a politikához kapcsolódni. Kállay törekvése tükröződött a szépirodalmi, kritikai és a művészeti szemle részben, a direkt politizálásnak elsősorban *A nap visszhangja* című új rovat adott helyet.

Továbbra is teret kaptak a legfiatalabb írónemzedék tagjai. Rónay György visszaemlékezése szerint Kállay „a lassan haladó lapot éppen a harmadik [nyugatos] nemzedék erőteljesebb bekapcsolásával próbálta fölfrissíteni; sokunknak majdnem korlátlan teret nyitott, már-már egy »nemzedéki lap« mértékéig”.³⁵ Így jelentek meg a folyóiratban Rónay és Thurzó kritikái és esszéi, a később szintén a Vigilia folyóirat köréhez tartozó Végh György, Pilinszky János, Jékely Zoltán, Mihály László, Takáts Gyula és Toldalaghy Pál versei. A lap megjelenési lehetőséget adott ugyan a fiatalok nézeteinek, de eszmeileg nyitni feljűk nem volt bátorsága, bezárkózott a „nemzeti klasszicizmus” hagyományába, mint ez az 1938 őszén a Nyugat harmadik nemzedékébe is tartozó ifjú munkatársak (Rónay György, Thurzó Gábor, Lovass Gyula és társaik) és Fábíán István, a kritikai rész oszlopos munkatársa közötti vita mutatja.

A '30-as évek végén, a revíziós törekvések sikereivel párhuzamosan a Napkeletben újra megjelentek a felvidéki és erdélyi magyar kulturális viszonyokról képet adó tanulmányok. Filozófiai és történelmi szaktanulmányt szinte már egyáltalán nem találunk ezekben az években, viszont szinte minden számban napvilágot látott egy-egy ismeretterjesztő jellegű művelődéstörténeti vagy művészettörténeti cikk. Szerzőik a már említett fiatal munkatársak mellett Hekler Antal, Joó Tibor, Marék Antal, Mesterházy Jenő, Sárkány Oszkár voltak. Amikor a '30-as évek végén a történet- és irodalomtörténet-írás a különböző ideológiai-politikai áramlatok szellemi csataterévé vált, a Napkelet munkatársai is hozzászóltak a nemzeti jellemről és az idegen eredetű népelemek (a zsidóság és a németiség) asszimilációjáról szóló vitákhoz. Így részt vettek a Farkas Gyula *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban* című könyve, Németh László *Kisebbségben* című füzeté, valamint a Szekfű Gyula szerkesztésében megjelent *Mi a magyar?* című kötet körül kibontakozó polémiában. A hozzászólások többsége integratív jellegű nemzetfelfogásról tanúskodott.

Joó Tibornak a „Mi a magyar?”-vitához kapcsolódva született, *A magyar nemzeteszmé* című könyvének Napkelet-beli méltatásában Sárkány Oszkár is emellett tett hitet, amikor egyetértően idézte Joónak a „nyugati típusú” (vagyis a nemzethez tartozás kritériumának a nyelvi azonosságot és a haza iránti elkötelezettséget tekintő) nemzetfo-

³³ [KÁLLAY Miklós:] *A Napkelet olvasóihoz*, Napkelet 1937/7., 464–466.

³⁴ gróf ZICHY Rafaelné – HEKLER Antal: *A Napkelet olvasóihoz*, Napkelet 1938/5., 289–291.

³⁵ RÓNAY György: *A Nyugat = Vallomások a Nyugatról*, szerk. Rónay László, PIM – Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1971, 144–145.

galom melletti állásfoglalását.³⁶ Hajnal István 1940. áprilisi tanulmányában a „fajiság” (amit a „fajtság” szinonimájaként alkalmazott) alatt „kulturképzdményi” eredetű fajiságot értett. Ennek értelemében vallotta, hogy ha egy csoportban „idegen, szívósan áthagyományozott életközeli kulturformák” hatnak, akkor a nemzethez tartozáshoz a közös nyelv és nemzeti akarattal való azonosulás önmagában nem elég. Ugyanakkor írása végén annak a meggyőződésének adott hangot, hogy mivel a „faj-(ta)i” különállás nem biológiailag predesztinált, a „mély szocialitás gondos, munkás ápolása” révén felszámolható.³⁷ Hajnal állásfoglalásának értékelésekor érdemes szem előtt tartani, hogy cikke megjelenésekor már egy éve érvényben volt a második zsidótörvény, amely több százezer zsidó származású magyar állampolgár kiközösítését eredményezte.

A Napkeletben a hazai zsidóságot a magyar nemzetből kirekesztő esszék, tanulmányok is megjelentek,³⁸ a legélesebb zsidóellenes állásfoglalások *A nap visszhangja* rovatban láttak napvilágot. Az itt minden esetben álnév mögé rejtőző szerzők antiszemita kirohanásai legnagyobb számban az első zsidótörvény megszületése körüli hónapokban szereztek.

A Napkeletben fennállása alatt változó intenzitással, de végig jelen voltak zsidóellenes tendenciák. Miközben a társadalmi és kulturális kérdésekkel foglalkozó írások visszatérő eleme volt a „zsidó szellemi túlsúly” bírálata, addig a munkatársak között találunk zsidó származású értelmiségieket, és zsidó származású írókról is jelentek meg elismerő kritikák. A folyóiratban az utolsó két év kivételével, amikor a magyarság és a zsidóság biológiailag determinált összeférhetetlenségről szóló állásfoglalások is megjelentek, történeti érveket használó, kulturális különbségekből fakadó ellentéteket hangsúlyozó antiszemitizmus volt jelen. Az antiszemitizmus két változata között a cikkek szerzőit tekintve csekély volt a kontinuitás.

5. Mérleg

A Napkelet mindvégig választ keresett arra, hogyan őrizheti meg nemzeti identitását egy kiszolgáltatott ország. A folyóirat az évszázadok során felhalmozott kulturális örökségre tekintett szellemi erőforrásként, változatosan értelmezve a múlt és jelenbeli *magyar érték* fogalmát.

Klebelsberg kulturális reformjának a középosztály megerősítésére vonatkozó politikai célja s a Napkeletnek szánt szerep a társadalompolitikai reformok hiánya miatt kudarcra volt ítélve. A '30-as évek hivatalos kultúrpolitikája a folyóirat ideológiateremtő és propagáló szerepére már nem számított, így az állami támogatás elapadt. Az indulásakor megfogalmazott esztétikai célkitűzés is problematikusnak bi-

³⁶ SÁRKÁNY Oszkár: *A magyar nemzeteszmé. Jegyzetek Joó Tibor könyvéhez*, Napkelet 1939/12., 385–390.

³⁷ HAJNAL István: *Az új Magyar művelődéstörténet. Fajiság vagy kulturképzdés*, Napkelet 1940/4., 193–197.

³⁸ GALLUS Sándor: *Faj és kultúra*, Napkelet 1938/10., 221–222; ASZTALOS Dezső: *Debrecen, az új népi költészet nevelője*, Napkelet 1939/10., 324–327.

zonyult. Az új magyar nemzeti irodalom és közízlés megteremtésének programja, legalábbis abban a formában, ahogy a folyóirat vezetése felfogta – vagyis a történeti kategóriából kortalan eszménnyé emelt, a nemzeti klasszicizmust nem pusztán mintaként, hanem erkölcsi és esztétikai mérceként tekintve –, inadekvát válasz volt a kor művészeti, világnézeti kihívásaira. Nehézséget okozott a célközönségek igényeinek összebékíthetlensége is. A program szervei jellegű problémáinak felismeréséig a folyóirat egyes munkatársai már az első időszak végén eljutottak, de ők vagy távoztak, vagy csak burkolt utalások formájában céloztak az eredménytelenségre. A Napkelet létjogát vezetői az eredeti programhoz való ragaszkodással igyekeztek biztosítani, ezért sem a kultúrpolitikai, sem az esztétikai kudarc nem került *expressis verbis* beismérésre a folyóiratban.

A gyakorlatban azonban hangsúlyeltolódások, magatartás-változások voltak megfigyelhetőek. Ezt tükrözte például az egyes rovatok súlyának változása mellett a munkatársi gárda többszöri cserélődése, és a Nyugathoz való viszony alakulása is. Az utóbbi terén a Napkelet magatartása az első időszak hallgatása illetve közvetett elvi alapú támadásai után a második korszak kezdeti személyeskedőbb és nyíltabb offenzíváin át egészen a Rónay György által „a Nyugat előszobájaként” jellemzett állapotig ívelt.³⁹ Eközben a Nyugat programja és munkatársi gárdája is változott, ám a folyóirat Napkelettel kapcsolatos viselkedése lényegében mindvégig nélkülözte a támadó reagálást.

A kudarcok ellenére azonban a Napkelet a gyakorlatban betölthetett egyfajta kulturmissziót: a magyar középosztály nem túl széles szegmensében (5000 példányban jelent meg) előmozdíthatta korszerű tudományos ismeretek terjedését, továbbá a modern művészet és irodalom egyes áramlataival szembeni nyitottság kialakulását.

Miben foglalható össze a Napkelet jelentősége az utókor számára?

A folyóirat mindenestül magán viseli saját ellentmondásos és változásokban gazdag korának lenyomatát. A két világháború közötti Magyarország történetének megértéséhez, az egyes események mögött meghúzódó összefüggések áttekintéséhez és a kor levegőjének érzékeléséhez hozzásegít, ha végigolvassuk a vonatkozó évfolyamokat. Emellett olyan írások megszületéséhez is hozzájárult, amelyek nélkül valóban szegényebb lenne a magyar irodalom, kritika és történetírás.

A Napkelet utolsó száma 1940 augusztusában jelent meg. Ekkora a folyóirat „egészen elsorvadt állapotban csak tenget[te] életét”,⁴⁰ amit az eredeti program tarthatatlansága, az utolsó években tapasztalható kettős irányultság összeegyeztethetlensége, a saját szerzői gárda és az önálló arculat hiánya idézett elő. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. által kiadott Híd című folyóiratot a régi-új felelős szerkesztő, Kállay Miklós előfizetőknek írt levele és több adattár is a Napkelet utódeként tünteti fel. A miniszterelnökség a Híd megjelentetéséhez szükséges engedélyt csak úgy volt hajlandó megadni, ha az Athenaeum megszerez egy már meglévő lapot, és annak lapen-

³⁹ RÓNAY: *I. m.*, 144.

⁴⁰ Jellen Gusztáv vezérigazgató szavai. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Z 723. Az Athenaeum Ig. tanácsi jegyzőkönyvei, 1940. júl. 29.

gedélyét visszaadja.⁴¹ Valójában tehát teljesen új sajtóorgánumról volt szó, mint arra alcíme is utalt: „képes irodalmi, művészeti, tudományos és társadalmi hetilap”. A Híd Kállayt leszámítva nem vette át a Napkelet munkatársait. Feladata a „keresztény és nemzeti szellemben megújult” Athenaeum kiadványainak propagálása és a kiadó számára új írói gárda megszervezése volt. Programja szerint Tormay Cécile szellemi örökségét kívánta továbbvinni, ugyanakkor „a magyar szellem és irodalom minden méltó munkását” egyesíteni akarta, s a szerkesztő Zilahy Lajos nyitni igyekezett a baloldal irányába.⁴²

A kiszáradt Balaton esztétikája

⁴¹ MOL Z 723. Athenaeum Ig. tanácsi jkv. 1940. júl. 29.

⁴² Uo.; KISS István: *Az Athenaeum Könyvkiadó története és szerepe a magyar irodalomban*, Akadémiai, Budapest, 1980, 189–190 (Irodalomtörténeti könyvtár 35.).